

Beşinci Sene

Yirmidördüncü Sayı

DARÜLFÜNUN
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

TARİHÎ, İÇTİMAÎ, DİNÎ, FELSEFÎ

1. Kânun 1932

İSTANBUL
Bürhaneddin Matbaası
1932

Onuncu asır başlarında yazılmış olan Ebudülef seyahatnamesine göre

Orta Asyada Türk boyları

ve bunların dinî ve coğrafî varlıkları

Ebudülef, Çigillerden sonra Bagraç diye tanılan oruga vardıklarını söyleyor ve burada şu bilgileri veriyor:

“Bagraçlılar, uzun bıyıklı ve sakalsızdırlar. Yayaları ve binekleri çok iyi silâh kullanmasını bilirler. Bunların hakânları ünlu ve çok şanlıdır, Ali oğullarından Zeyt oğlu Yahyanın soyundandır. Bunlarda altınla işlenmiş bir tanrı bitiği (mushaf) var. Bu bitiğin kabında bir yakma (şiir) nin parçaları dizilmiştir ki bununla Zeyt agit (mersiye) edilmiştir. Bunlar, bu bitiğe taparlar.

Bunlara göre, Zeyt, Arapların hakânı, Ebu Talıp oğlu Ali ise Arapların tanrısıdır. Bunlar “Ali, soyundan başka kimseyi kendilerine hakân yapmazlar. Yüzlerini güge çevirdikleri zaman ağızlarını açar ve gözlerini dikerler ve Arap tanrısı oradan iner, oraya çıkar derler.

Zeyit soyundan olan bu hakanların mucizesi uzun sakallı, koç burunlu ve büyük gözlü olmalarıdır.

Bunların yiyecekleri darı ile erkek koyun etidir. Ülkelerinde sığır ve keçi yoktur. Giyimleri keçedir. Keçeden başkasını giymezler.

Burada korkarak ve titriyerek bir aylık yol yürüdük ve bunlara yanımızda bulunan nesnelere her birinden vergi verdik.

“Bunlardan sonra Tibet denilen oruga geldik [1] burada kırk gün geniş yürekle korkusuzca yürüdük ve buğday, arpa,

[1] Tibet kelimesi Arap ve Furs menbalarında Tubbet ve Tibbet şekillerinde zabtedilmiştir. Kâşgarlı Mahmud diyanda bu kelimeyi Tubut suretinde yazmıştır. Müasir Türkçemizde ise bu kelime daha ziyade Tibet diye söylenir.

sebze, her türlü et, üzüm yemiş gibi yiyecek nesnelere beslendik. Bunlar her türlü giyim giyinirler.

Bunların kargıdan yapılmış büyük bir kent (şehir) leri vardır. Bu kentte cilâlanmış öküz derilerinden yapılmış bir tapuğ evi (beyti ibadet, ma'bet) ve bunun içinde misk geyiklerinin boynuzlarından yapılmış putlar var. Bu ülkede Müslüman, Yahudi, Hristiyan, Mecusi ve Hintlilerden çok kişiler var. Hepsi vergiyi bağraç alevisine verirler. Bunlar kendilerine ancak rifa (kura) çekmek suretile bir kimseyi han yaparlar.

Bunların düşkünler ve suçlular kurultayı (meclisi ceraim ve cinayat) da vardır, namazlarını bizim kiblemize kılarlar.,

“Bundan sonra kimak diye tanılan oroga geldik. Bu orogların evleri hayvanların derilerindedir. Bunlar, sebze, erkek koyun erkek keçi eti yerler. Bu davarların dişilerini kesmeyi iyi görmezler. Bunların ülkesinde tanelerinin bir yanı ak, bir yanı kara bir çeşit üzüm vardır. Yağmur mıknaresi denilen taş bunlarda bulunur. Bununla istedikleri zamanda yağmur yağdırırlar. Bunların yerinde topraktan kolaylıkla alınacak bir halde altın madenleri vardır ki burada parça parça altın bulurlar.

Kendilerine mahsus yazıları vardır. Hakanları yoktur. Tapuğ evleride yoktur. aralarında seksen yaşını geçmiş olanlara taparlar. Fakat tapılacak adamın canında teninde sayruluk olmamak gerektir. Buradaki yürüyüşümüz otuzbeş gün sürdü.,

“Sonra guz denilen oroga vardık. Bunların taştan, ağaçtan ve kamıştan yapılmış kendleri, içinde putlar bulunmayan bir tapuğ evleri ve büyük ünlu, şanlı bir hakanları vardır. Hakan hepsinden vergi alır. Bunlar Hint ve Çin ile ticaret ederler. Yalnız buğday ve erkek olsun dişi olsun koyun ve keçi eti yerler. Bunlarda sebze yoktur. Keten bezi ile kürk giyinirler, yün gimezlr.

Bunlarda kulunç sayruluğuna fayda veren ak bir taş ile kılıç üzerine sürüldüğü zaman kılıcı körleten kırmızı bir taş vardır.

Bunların aralarındaki yürüyüşümüz sağlıklı ve korkusuzca bir ay sürdü.

“Sonra dokuz guz denilen oruga vardık. Bunlar bugazlanmış ve buğazlanmamış hayvanların etini yerler. Pamuktan ve keçeden giyim giyinirler. Bunların tapug evleri yoktur. Atları kutlu ve ulu sayarlar ve ata binmesini iyi bilirler. Bunlarda bir taş vardır ki burnundan kan akan bir kimse üzerine asılırsa kanı keser. Yagmur kuşağı (kavsi füzeh) [1] görüldüğü zaman onlar için bayramdır. Namazları gün batısına doğrudur. Bunların büyük ünlu, şanlı bir hakânları var. Bu hakânın kule üstünde altından bir çadırı bulunur ki bu çadıra yuz kişi sığar ve beş fersahlık (bir fersah on iki bin adım, bir dinlenmedir) yerden görülür. Bunların bayrakları karadır. Burada pek ziyade korku içinde yirmi günlük yol yürüdük.

* * *

Ebudülefin buraya kadar verdiği bilgileri şimdi ayrı ayrı ele alalım:

Onun bağraçlılar [2] için bildirdiği şeyler, diğer bitiklerde görülmiyor. Kâşgarlı Mahmudun Türk dili divanında bagraç oruğundan hiç söz yoktur. Kazvininin bunlar için verdiği bilgilerin bütünü Ebudülef seyahatnamesinden alınmıştır. Sonra, ad Ansiklöpeditleri ve dairetüлмаarif [C. 5 S. 520] gibi bitikler bu bilgileri kazviniden almışlardır.

[1] Kavsi kuzeh karşılığında Türkçede fatma ana kuşağı, Meryem ana kuşağı, Havva ana kuşağı gibi tabirler vardır. En ziyade kullanılan yağmur kuşağı tabiridir. Asım efendi Burhanı katı tercümesinde buna Elkem Sagma denildiğini yazdığı halde kamus tercümesinde bu tabirin alâimi sema dan galet olduğunu söylüyor. Bazı yerlerde Elem sağma şeklinde kullanılmaktadır. eski bir türkçe kitapta Buna gökyay denildiği görülmüştür.

[2] Bu kelime bâzı bitiklerde Buğraç diye harekelenmiştir. Yabako Beylerinden Büdrac, karahanlılardan da Bugra Han adlarına bakılırsa bu adın da Buğraç olması gerek görülür. Ancak Ebudülef seyahatnamesinden gördüğümüz muskalarda bu ad Bagraç diye harekeli bulunduğu ve bunu doğrultacak Belgû (emare) ler ve tanikler bulunmadığı için bu adı bulduğumuz gibi aldur.

Kazvini diğ er oruğ lar için verdiğ i bilgilerde yaptığ i gibi bunlar için Ebudüleften aldığ i bilgileri değ iştirerek yazmıştır. Ebdülefte, bağ raçlılara göre Alinin Arap tanrısı olduğu yazıldığ i halde Kazvini de bu lâf genişletilerek Alinin takrı olduğu yazılmıştır, Keza Ebudülefte, onun yoldaşlı olan yolcular yanlarındaki şeylerden bac verdiklerini yazdığ i halde dairetülmaarifte bunların âdetleri, ÷lkelerinden geçenlerden geçit baci (transit) olarak malinin onda birini alırlar deniliyor. Birbirinden az ayrı olan bu sözler haricinde bağ raçlılar için ne coğ rafia, nede tarih kitaplarında bilik bulunamamıştır.

Kitibülbedi vettarihde şöyle bir yazı vardır: Tibet te Alinin ođ lu Hüseyin soyundan bir topluluk vardırki bunların kendileri için tabuğ evleri (cami) vardır [C, 4 S. 65]. Bu yazıda anlatılmış olan topluluğ un bağ raçlılardan ayrı kimseler olmadığını güvenerek sanabiliriz.

Zira Biliyoruz ki Zeyt 122 (hiçri) yılında Abdülmelik ođ lu Hişama karşı çıkararak halifelik savini (davasını) güttüğü için öldürölmüş ve ođ lu Yahya Horasana kaçmıştı. Yahya, bel'he ve Türkler iline girerek izini yitirmeğ e çalışmış ve bir aralık birçok Türkleri kendine bağ layarak onlarla kuta(devlete) karşı çıkmıştı. O zaman öldüröldü. Babası Zeyt adına çıkan zeydilik yolu uzun müddet Türkler arasında yaşadı ve çok geçmeden bu yol Yemene Geçti. Zeyt, Ali Zeynelabidinin ođ lu ve Muhammet Bakırın kardeşidir. Mehmet Bakır ağır başlı kişi idi. Zeyt, kardeşini durmadan çıkış etmesi için zorlardı. Mehmet Bakır ölünce Zeyt, küfede kendi bölüğüne katılacaklarını söz veren kişilerin yanına gitti. Orada birçok halk başına toplandıkları halde sonra Zeydin, Ebubekir ile Ömer için sorulan sorguya verdiğ i karşılığ a darılarak bunlar dağ ıldılar. Bundan dolayı Zeyt, şamdan gelen çeri karşısında uruldu.

Kendisi, Ata ođ lu Vasıldan bilik öđ renmişti. Özü düzgün, yolu inaniç değ ildi. Ođ lu Yahya, babasından tek durmadı daha azğ ınlık etti. Ebudülefin söylediğ i Yahya budur. Bundan başka Ali ođ lu Hasan ođ ullarından Mehmet Mehdi. Yahya ve İdris diye

üç kardeş vardırki bu Yahya da 176 yılında deylem ve Taberistan taraflarını bir aralık ele geçirdi. Sonra tuzakla Harunureşit tarafından tutuldu. Birde 250 yılında çıkış eden bir Yahya vardırki buda Ali oğlu Zeyt soyundandır. Bunada küfeliler uydular. Bunun işi bir yuvanak (kısa zaman) da bastırıldı. Taberistanda hükümet kurup Amil ve cürcan illerini alan Zeyt oğlu Hasan da bir Alevi hükümeti kurmuş isede bu Zeyt Hasan soyundandır. Bunların hükümeti 249 da kurulmuş ve Saman oğulları tarafından 286 yılında bir aralık sarsılmış ise de yine yaşamıştır. Tarihlerde görülen Alevî Zeyt oğlu hükümeti budur. Bagraçlar içinde Zeyt oğlu Yahya adına kurulan Alevi hükümeti için Ebudülefin verdiği bilgiler bunlardan ayrıdır.

Tibetliler için diğer bitiklerde daha çok bilgiler vardır ve bunlardan anlaşılıyorki tibet [1] şimdiki zamanımızda kullandığı üzere bir ülke adı değil, bir Türk orugu adı idi. Nete kim Kâşgarlı Mahmut da Ebudülef gibi bunu açıkca söyleyor. Diyorki tibüt Türk ülkesinde kalabalık bir orugdur. Bunların yerinde misk geyikleri bulunur. Bu geyiklerin göbekleri kesilir işte koku göbeği (nafli misk) budur. Bunların gün doğusunda Çin, batısında keşmir, poyrazında uygur, kıblesinde Hind denizi vardır (cilt 1 s 296). Mahmut Kâşgarı bu orugun Yemende bir cinayet işleyerek buraya kaçmış olan “Sabit,, atlı bir kişinin Çoğalan soyundan olduğuna ve Türk topraklarından bu geniş ülkeyi aldıklarına dair bir saf (hikâye) de anlatıyor. Zira bunlar anaya “ama,, babaya da “aba,, derler. diyor.

Ebu Zeydi belhi ise kitabülbedivettarihte tibet orugunu Türk ile Hint arasında bir sınıf saymaktadır. Bundan başka bunlar diyor, Çinliler gibi giyinirler, Türkler gibi yassı ve çökük burunludurlar, Hintliler gibi de esmerdirler. Bunların kendilerine göre yazıları hesap ve nucum ilimleri vardır.

[1] Tibet kelimesi, Arap Bitiklerinde bir kaç türlü harekelenmiştir. bunların ünlüsü Tübbet dir. tibet tibut, tubet diye yazanlar da vardır. Kâşgarlı Mahmut bu kelimeyi tübüüt diye harekelemiştir.

Memleketleri çok soğuktur. Bütün giyimleri ve düşekleri ibrisimindedir. Bu bilgekişi " kitabülbeyan velbünyan ,, da tibete giren kimselerin sürekli olarak hep keyifli ve gülmekte olduklarını da yazmaktadır (cilt 4 s 65).

Yakut, tibet için uzun uzadıya bilgiler verdikten sonra diyorki: tibet halkının bir parçası göcebe, bir parçası da kendidir. göçebelerin bütünü Türktürler ve çoklukturlar. Bunlar diğer Türk orguları arasında saygılı sayılırlar. Zira eskiden Türk hakanları bunlardandı.

Yakut devrinden sonra yazılan takvimülbüldan gibi coğrafya bitikleri bilgilerini yakuttan almışlardır.

İbni Havkal tipetliler sınırlarında karloklarla Kırgızların bulunduğunu yazdıktan sonra bunların hakanlarının başlı başına olduğunu ve bu hakanın mayasinin tababia (tabiin olacak) den olduğunu kayıt etmektedir (s 15)

Eski coğrafyacılardan İbni Havkal ve İstahri gibi bilgiler tibetlilere pek az yer ayırmışlardır. Bu bitiklerde bunların dinlerinden Seme_{LI}ye diye söz geçiyor. Ebureyhani biruni tibette mani dininin bulunduğunu yazıyor (asarı bakiye s 209) ki bu söz sonradan diğer eserlere geçmiştir

Buna karşı kimakler ile Oğuz ve dokuz Oğuzlar için bu uzakı (mutekaddim, kadim) bilgelerin bitiklerinde geniş bilgiler vardır.

Hemen bütün coğrafya kitaplarında Kimaklar yazılıdır. Haridetülacaip de Kimaklar dokuz Oğuzların poyrazında gösterilmekte ve bunların büyük bir budun olduğu, geniş yurtları, sulak ülkeleri ve sağlam kal'eleri bulunduğu yazılmaktadır. Bu bitiğe göre bunlar güneşe taparlar ve kırmızı ve sarı ipekten geyim geyinirler (Darülfünun Rıza Paşa kütüphanesi número 1211 yazma s 71)

Bunların güneşe taptıklarına dair olan bu söz, Ebüdülefin yazdıklarına uymıyor.

Nerşehinin Buhara tarihinde (Fürsçe tercümesi Avrupa tab'ı

s 291)ve kazvininin Asarül biladında (Türkistan iklimi uruğlar bahsi)ki bilgililer Ebüdülefin verdiği bilgillere uymaktadır.

İbni Havkal kitabülmesalik velmemalikte (biril tabı S. 14) Kimak ülkesini Karlok (Hazliciyye) lerin ötesinde poyraz taraflarında Kırgızlarla Guzlar arasında gösterir. bunların arkasında Avrupalıların (Sakalibe) bulunduğunu da yazıyor.

Muhammedi nerşeni bu verdiğimiz bilgilerden başka Kimak ülkesinde bir ova kenarında bir karış kadar genişlikte pek az su alan bir çukur bulunduğunu ve bir ordu gelip su içse bu suyun tükenmediğini yazıyor (Avrupa tabı farsçe tercümesi S. 291) ki bu suyun geçmişlerde büyük sanı bulunduğu anlaşılıyor.

Ebureyhan bu çukur masalını gözleriyle görmüş olarak şöyle anlatıyor: Kimak ülkesinde Menkûri denilen dağda büyük bir kalkan kadar bir su gözü vardırki bunun suyu pek tatlıdır. Suyun üstü kenarile bir hizadadır. Bir ordu gelip buradan su içer ve bir parmak su eksilmez. Bu su gözünün yanında büyük bir taş parçası vardır. Bunlar üzerinde bir kişi secde etmiş gibi ayaklarının, ellerinin parmaklarile dizlerinin izleri ve bir çoğun ayağının izleri birde bir eşeğin ayak izleri vardır, Oğuz Türkleri bunları görünce secde ederler. [asarı bakiye S. 264].

Kazvini, bunları Ebureyhandan değiştirerek almış ve sözü, Oğuz Türkleri hiristiyan oldukları için buraya secde ederler, kılığına sokmuştur.

Profesör Bartolt orta Asyada hiristiyanlıh yazısında Oğuzlarda hiristiyanlığın bulunduğunu bu özü dekişmiş sözlere bağlamıştır. Birinci elden olan bitige bakmayarak yurüdülen bu Sav (iddia) lar bütünile yanlış olmuştur. Kimaklere komşu olan oguzlarla selçuk Oğullarına uyan oymakların Müslümanlıktan önce şamanlıktan başka bir dine girmedikleri hiç soz götrmez bir sağlamlıktadır.

Kâşgarlı Mahmudun Türk dili divanında “Kimak,, lardan söz yoktur. Buna karşılık o, Bitigin birkaç yerinde İmak diye bir oroğ yazmakta ve bunları kıfcaklardan bir bölük olarak

göstermektedir. Gerçek, İmaklerle Kimaklar bazı bitiklerde kıfcak oroğlarından diye gösterilmektedir.

Bu bilgiye göre Kimakların ülkesi daha poyrazda ve batı tarafında olmak gerek olur ki diğer coğrafya bitiklerinden aldığımız yazılar bunu sağlamlamaktadırlar. Ebudülefin takip ettiği gezme yolunda bağraçlardan sonra tibete sonra kimake varıldığı yazılıdırki buna göre Kimaklar gün doğusuna doğru ve Türk elinin alt yurtlarında olmak gerek olur ki bundan Ebudülefin gezginciliği için inanımız azalıyor. Onun bu yazıları için bütün sözlerimizi sonra söyleyeceğiz.

Oğuzlara gelince bunların yurtları için Ebudülefin verdiği bilgilerde şüphelidir.

Kitabülbedüvettarih bitiğini yazan Belhli Ebu Zeyt Oğuzların yurtlarını şöylece anlatmaktadır.

Belh suyu geçilince sağaniyan gelir. Tirmiz, Nahşep, kemiz ve Raset Karlok Türklerinin toprağına dayanır. Keş, nese, ilak, Hocent, farap ve Harezmi sınırından İspicabe kadar olan yurtlarda Oğuz Türkleri oturur. İspicabdan Ferğaneyeye kadar olan yerlerde karloklar vardır [C. 4 S. 79 ve C. 7. S.372].

Görülüyorki Belhli ebuzeydin, Oğuzlarla Karlokların yurtlarını gösteren bu sözleri Ebudülefin yazdıklarına uymuyor. Halbuki Ebuzeyt (ölümü 330) hiç söz götürmezki Ebudülefin yaşdaşdır. Ebudülefin, çine elçiler gönderdiğini anlattığı Saman oğlu Nasr [300 - 330] yıllerinadır.

Gerçi Türk boylarından bâzıları bir yıl önce bulunduğu bir yerde bir yıl sonra bulunmayabilir. Ancak pek doğru sözlü bir kişi olan Ebuzeyt bitiğinde bunun için de bir şeyler yazmış alacaktı. Bununla beraber uzakı (kadim) coğrafya bitikleri de Ebudülefin tersine olarak Ebuzeydi sağlamlamaktadırlar.

Bunlardan biri olan İbni Havkal bitiğinin son parçalarını bütününce Oğuzlara tahsis etmiş ve onları hep Ebuzeydin gösterdiği yurtlarda anlatmıştır. Bitiğin baş tarafında (kitabülmesalik velmemalik S. 14) Türk boylarının sınırlarını yazarken

Oğuz yurtlarının sınırları diyor, Hazer, Kimak, Karlok toprakları, Bulgar ve Deylem sınırları ve Cürcan ile farak ve İspicab aralarında.

Kaşgarlı Mahmudun verdiği bilgilerde, kendisi bu bilgilerden yüz sene geri olduğu halde bunların yazılarına uymaktadır.

Bu saygılı kişi Oğuzların en uzağı varlıklarını ve yirmi dört boya ne suretle ayrıldıklarını gösteren bir saf anlatmaktadır ki bu saf (efsane hikâye) den Oğuzların eski yurtları ve boyları anlaşılmaktadır. Buradan çıkacak bilgilerde Ebudülfün verdiği bilgiye uymuyor.

Kâşgarlı Mahmut bu bilgileri Oğuzlara niçin Türkmen denildiğini anlatmak için yazdığı yapraklarda anlatmaktadır. Diyor ki:

Türkman, Oğuzlardır. Bunlara Türkman adının verilmesinin kıssası şudur: Zülkarneyn Semerkandı geçipte Türk ülkesine yürüdüğü sıralarda Türk hakanı "Şu," adlı bir gençti. çok çerisi vardı. Balâsağon yanında "Şu," kalesini yapmağa başlayan budur. Bunun Şu kalesinde ki çerisinin beylerine üç yüz altmış kapıda nöbet vurulurdu. Kendisine denildiki, Zülkarneyn yaklaştı. bununla savaş edecekmiyiz yoksa bize başka ne buyuruğunuz var?

Halbuki Şu, Hocende suyunun kenarlarına, Zülkarninin geçip geçmediğini gözlemek için kırk kişilik bir ileri kolu göndermişti. Bu ileri kolu hakanın cerisinden hiç birine kendilerini duyurmamışlardı. Bundan dolayı hakan kayğusuz bulunuyordu. Kendisine savaş edeceğimizmi denildiği zaman, kazlara ve ördeklere bakınız nasıl yüzüyorlar cevabını verdi. onun gümüşten yapılmış çukur bir su kabı vardı ki onu seferlerde beraberinde götürür su ile doldurur, sonra kazları ve ördekleri onda yüzdürürdü.

Hakanın bu cevabından Budunun gönülleri sıkıldı zannettikleri hakan savaşa ve Zülkarneyninden sakınmağa hazırlanmıyor.

Zülkarneyn suyu geçti. ileri kolu geceleyin hakana gelip onun suyu geçtiğini haber verdiler, oda gecelikle davul çaldır-

dı ve şark tarafına yürüdü. Hakanın Ceriye yolculuk hazırlıkları yaptırmaksızın ve onları silâhlandırmaksızın yürüyüşünden halk arasına karışıklık düştü binek bulan kendini binek üstüne attı ve hakanla beraber geçip gitti. Bu onun bineğini, o bunun hayvanını aldı.

Tan yeri ağırdığı zaman, düz, yüksek bir yer Çeri durağı yapıldı. O sıralarda Balasagon, İspicap, Taraz ve dahaları gibi kentler ve köyler yoktu. Bunlar hep sonradan yapıldı halk çerke ve çadırlarda yaşarlardı.

Hakan ile Çerisi geçtiği zaman bunlardan yirmi iki kişi Çoluğu ile beraber geri kalmışlar, gecelikle yüklerini yükletip geçmeğe yetişemedikleri için geri kalmışlardı ki bunlar kınık kayıg, Bayındır, ifa ve salgur ve ilâh... Oğuz boylarının adlarını taşırlardı.

Bu yirmi iki kişi yayamı gidelim, yerimizdemi kalalım diye endik (tereddüt) eder düşünürlerken iki kişiye rasladılar. Bunlar yüklerini arkalarına yüklemişler Çoluklarını beraberlerine almışlar Çerinin izinden yürüyorlardı, yükten çok yorulmuşlar ve terlemişlerdi. Kavuşdukları evvelki kimselerle söyleyip ne yapacaklarını kengaş etmeğe başladılar.

Bu yirmi iki kişi karşılaştıkları iki kişiye Zülkarneyn için bu adam, yolcudur dediler, bir yerde eylemez, buradan geçer gider. Biz toprağımızda kalırız. Türkçe bunlara "kal ec," dedikleri için bundan sonra bunların adları Haleç oldu. Kal ec, ey iki kişi burada eğleniniz kalınız demektir (Ec, Kâşgarlı'nın divanına göre ey demektir).

İşte Haliç Türklerinin temeli budur. Bunlar iki kabiledir.

Sonra Zülkarneyn gelince bu kişileri gördü. Bunlar düşünceli kimselerdi. Türk oldukları da nişanlarından belli idi. Sormadan önce bunlar için "Türkman end," dedi bu ise bunlar Türke benzerler demektir. Bundan sonra bu ad bugüne kadar bunlarda kaldı.

Bunlar aslında yirmi dört oruğtur. Ancak Haliç Türklerinden

olan iki Oruğ ötekilerden bazı şeylerle ayrıldılar. Bundan dolayı onlardan sayılmazlar. İşte temel budur.

Hakan ise Çine geçti zülkarneyinde öyle yaptı. Bunlar “Uygur,, yanına geldikleri zaman hakan bunlara bir ileri kolu gönderdi, zülkarneyinde bir kol göndermişti bunlar geceleyin karşılaştılar zülkarneyininin kolu sındı (hezimet debre) bu patırdı «Altın kan» da oldu. Altın kan bir dag adıdır, bugün altın han adile anılır.

Bundan sonra Zülkarneyn hakan ile barış etti ve Uygur kendlerini (balık, medine) yaptı. orada bir yuvanak (müddet) kaldı.

Hakan şu, dahi geri yerine döndü Balasago geldi ve kendi adile (şu) diye anılan kendi yaptırdı ve oraya bir tılışım bağlanmasını buyurdu. Bugün dahi leylekler bu kendin önüne kadar gelirler ondan ileri hiç geçmezler. Bu ondan kalmıştır.

Kâşgarlı Mahmudun Oğuzlar için verdiği bilgileri sonraya bırakarak burada sırası gelmiş iken bu Türkmen kelimesinin nereden çıktığı sorgusunda elde bulunan bilgileri toplayalım ve bunlardan hangisinin doğru olduğunu arayalım.

*
**

“Türkmen,, kelimesinin bu güne kadar belli başlı bir Taraması yapılmamıştır. Bu kelimenin özü, konuluşu, kullanılışı, ve geçmişi için eski bitiklerde büsbütün üstün kör dil dökülmüştür.

tarihçi Ebulfeda diyor ki: Türkmenlere Türkmen denilmesinin sebebi şudur:

İlk zamanlarda Horasan ve Maveraünnehir Türkleri müslüman olmuş ve Araplarlâ karışarak onların dillerini öğrenmiş lardı. Bunlar, Müslüman olmayan Türklerle Araplar arasında türçümanlık ettikleri için türçüman sözü bunlara ve sonra Türklerden Müslüman olanlara ad oldu. sonra kelime bozularak türçüman yerine Türkman denildi.

Ravzatüsafada şöyle deniliyor: Türkler bu ülkelere gelip te

bu yerlerdeki budunlarla ve buralarda oturanlarla karıştıkları zaman bunların soylarının kılığı, kıyafeti iklimin değişmesi yüzünden değişti. Bu benzeyiş dolayısıyla bunlara (Türk manent) denildi sonra bu sözde kısaltıldı. Türkman adı buralardaki bütün bu Türklere yayıldı.

Telfikül'ahbarda deniliyorki eğer bu gibi yerlerde yakıştırma ile söylemek doğru olsaydı derdimki bunların Türmen diye anılmaları, kimsin diye soruldukları zaman "Türkmen," diye cevap vermiş olmalarındandır. [1]

Kâşgarlı Mahmut Türk dili divanının Türk maya (madde) sinde kimsin diye sorulunca Türkmen cevabı verildiğini yazmakla beraber "Türkmen," kelimesini, büsbütün Ayı bir yoldan giderek yukarıda anlattığımız halk masalile yoruğlamak (tefsir etmek) ister ki bunun kıyası bu kelimenin Türkmanent terkibinden alınması ve kökünün fürs dilinden olmasıdır. Tarihçi Ebülfedanın bu türk kelimesini Arapça ile anlatmak istemesi gibi ki bu türlü densizliklerin biri de bu kelimenin Arpça Mentürk den alınmış olmasına dair sözdür.

Bu tanınmış bilgeleğin bu sözlerinin hiç birinde işin özünden bir hisse bulunmadığı açıkça görünmektedir.

Avrupalı Türk tarihçileri de tıpkı ötekiler gibi yanlış kurntularla bu kelimeyi anlatmak istemişlerdir.

Dökinyi Türk tarihinde "Selçuk Türkleri İrani, Suriyeyi ve Anadoluyu istilâ ettikleri sırada kapçaktan neş'et edip Komnlar namile yadedilen — ki bundan Turkoman "Türkmen," kelimesi teşkil edilmiştir— diğer bir takım Türkler bu sahalardan çıkarak iki kısma ayrıldılar. Bir kısmı Ermenistan ile Horasan Vilâyeti hudutlarında Maveraünnehire yayıldılar diğer kısmı uzlar namı altında Avrupaya kadar girdiler. Bunları Arap müverrihlari guzlar namile yad ederler (tercüme G. 4 S. 238 keza C. 3 S. 422).

Bu tarihçi, Türkmen kelimesi için yazdığı bir notta "Derblo," bu Türkmenleri Oğuz handan indiriyor. Horasan civarlarına

[1] Telkinilihbar C. 1 S. 340

gelerek oranın kadınlarla evlendiklerini, bunlardan doğan çocukların dilinde pederlerinin huşunetinden bir eser kaldığını bundan dolayı Horasanlıların kendilerine Türkmen yani Türke benzer namını verdiklerini yazıyor diyor (S. 238)

Dökinyi, bu sözlerle Selçuk Türklerinin Türkmen olduklarını ve Kapçaklarla Komanların Târkmenlerden ayrı birer il olduklarını bilmiyecek bir derecede olduğunu açıkça göstermiştir. Derblo dahi Türkmenlerin diğerlerine aşkın bir medeniyette bulunmuş olduklarının farkında değildir. Halbuki en zengin ve medeni Kentlerin Türkmen Kentler olduğunda ve Arap ihtirasını en ziyade bu Kentlerin çektiğinde hiç şüphe yoktur.

Türkmen aşiretleri adlı Almandan tercüme edilmiş bir bitikte şu satırlar yazılıyor: bu kelime tam Türkçe değildir. Türkmen (Türk) kelimesi (men) kelimesinden mürekkep bir isimdir. Men kelimesi Hindu - Avrupaî lisanlarına aittir. Doğrudan doğruya adam manasını ifade etmektedir. Aynı kelime gerek zent, gerek pehlevi ve gerek muhtelif Hint lisanlarında müstameldir. O halde bu kelimenin Cermanlarda man makamında olduğu muhakkaktır. Çünkü Almandaki man İngilizcede (men) telâffuz olunuyor. Ve zentcede (men) den ibarettir. Zaten Farisî lisanı bunun manayı aslisini muhafaza etmekteydi. Bu lisanı men in manası ben dir. Zaten adam kelimesi bir benlikten başka birşey ifade etmez. Buna binaen (Türkmen)in başka manası yoktur. Filhakika lisanıyyunin mugalataları pek çoktur. bilhassa müsteşrikler bu ismi pek garip suretlerde tefsir etmektedirler ki insan gülmekten başka bir suretle mükabele de bulunamaz [Türkmen aşiretleri s 198].

Bu satırları yazanlar anlaşılıyor ki Türkmen lehçesinde ben yerine men kullanıldığını ve uzakı Türk bitiklerinde ben yerine daima men yazıldığını bilmeyorlar. Bununla beraber bu kişiler bu bitiği hemen bütünüle yanlış bilgilerle doldurmuşlardır. diyorlar ki Türkmen Türklerden ayrıdır. Yörük ise Afşarlar gibi bir Türkmen orugudur. Türkler bu kelimeleri yanlış manalarda kullanırlar [mükaddime s 18] bitiğin temelleri yerinde

olan bilgileri bu derece yanlış veren bu gibi kişiler bitik yazmaktan çekinmeli ve sıkılmalı idiler.

Bartuld Türk yurdunda (cilt 4 s 395) ki yazısında "Türkmen adının doğuşu mes'alesi tevzih edilmemiş olarak kalıyor. Yalnız şark müelliflerinin bu söze ait hayali olduğu pek aşkâr olan halk ıstikakı mevcuttur dediği halde aynı sahifede evvelce Mogolstanda hâkimiyet eden Oguzlar idi ve bunları islamiyet devrinde Türmen tosmiye etmeğe başlamışlardı diyor.

Halbuki biz Kâşgarlı Mahmudun anlattığı saftan Türkmen kelimesinin doğuşu yerine bu kelimenin birazda eski bir tarihe bağlı olduğunu anlıyoruz. bu kelimenin orta Asyada kullanıldığını Kâşgarlı'nın Türk lûgatleri divanındaki bütün bilgiler belli etmektedirler. Şu kadar ki bu Oguzların Çikil taraz ve karlok sınırlarında bulunduğu zamandan evvele götürülemez.

Yine barteld orta Asya Türk tarihinde (s 68) "birinci defa olarak onuncu asrı miladiye ait eserlerde görülen bu kelimenin aslî ve menşei bugüne kadar hallolunmamıştır. Bu kelimeyi Kâşgarlı Mahmutta olduğu gibi turk manend yani Türklere benzeyen suretinde farsî terkip ile izah her halde şayanı itimat değildir. Yalnız şukadarı malûmdurki Türkmenlerin kıyafeti adi Türk kıyafetinden birderece farklı olup İran kıyafetine müşabih idi. Oğuzlara nisbeten karloklar İranli unsurun tesirine daha fazla maruz kaldılar ve islâmiyeti kabul edinceye kadar diğer bütün Türklere nisbetle islâm medeniyetine daha yakın idiler,, diyor. Bu kişi bu gibi sözlere belirsiz manalar vermekten çekinen ihtiyatlı bir adam çalımında görünmek istediği halde yine bu türklerin iranlı kılığına benzer olduklarını ve müslümanlık devirlerinde birbirlerine karıştıkları için o tarihten beri benzerlik dolayısıyla bu kelimenin konulduğunu kendine mal etmeğe yanaşmış oluyor.

Ziya Gök Alp Türkmen kelimesini anlatmak için daha aykırı bir yoldan yürüyor bunun için Türk medeniyeti tarihinde (S. 21, 22) şu satırları yazıyor:

Garbi Türkler, umumiyetle Oğuz ve karluk hakimiyeti al-

tında yaşayan Türkmenlerdir. Biz Türkman Le Türkmeni ayırıyoruz. Türkmanlar, Salurkara han ve Çanak han, Satık buğra ve İlik han adlarını da taşıyan bir hakaniye devleti hükümdarının zamanında İslâmiyeti kabul eden ve henüz İslâmiyeti kabul etmemiş olan şark Türkleriyle mücahede eden bir iller ve kavimler müçtemiası idi.

Türkman kelimesi Türke benzeyen demektir. Aralarında din farkı olduğu için doğrudan doğruya Türküz diyemiyorlardı.

Türkmenlere gelince bunlar, Türkmanlar arasında henüz il hayatı yaşayan ve halâ göçebeliği terketmemiş olan bir Oğuz ilidir. Bunları yörüklerle karıştırmamalı.

Çıtıklar : Bunlar Selçukilerle beraber gelmişlerdi.

Yörükler: Celâleddini Harezşahla gelmiş olan Türkmenlerdir. Misal: Çavdarlar, Tekeler, Karamanlar, Sarılar, Karakeçiler, Kanklılar, Karapapaklar Yumudlar (Hâmit oğulları) İlbekliler, göklenler salurlar ilâhır...

Azerî Türkmenleri bunlar Akkoyunlular ve Karakoyunlularla beraber gelmiştir.

Çığlar: Bugünkü Türkmenlerdir. Bunlara hususî olarak Türkmen demeli. Türkman hepsinin müşterek adıdır. Bu Türkmenlerden Mer'aşte (Dul kdırlar), Adanada (Remedan oğulları) devletleri teşekkül etti.

Ziya Gük Alpin başlıca noksanlarından biri ufak bahanelerden bir tasnif çıkarmak istemesi ve bir şey'i açıp anlatmak için müsbet vakalara dayanacak yerde düşüncelerine güvenmesidir.

Türkman kelimesi Türkçede olmayan bir şeydir. Türk ahenğinin kabul etmediği bu şekil Türk olmayanlarını söyleyişi ve yazısıdır. Farşlıların ve onlara uyararak Arapların konuştukları bu söyleyiş Türklerin Türkmen dediği şeyden hiçte ayrı değildir. Nihayet kölemen tekirmen (değirmen) küçümen köşemen gibi yenik sesli kelimelere bu ek (men) sesile girmiş; şaman, otman, kocaman karaman salman gibi ağır sesli kelimelere de(man)diye eğlenmiştir. Bunun başka hiç bir özü yoktur.

Ziya Gök Alp bu kadarla kalmıyor. Din ayrılığından dolayı bunlar doğrudan Türküz diyemezlermiş de Türke benzerlermiş. Halbuki o tarihlerde Türk kahraman, civan, dilber, temkinli, sabırlı gibi manalarda kullanılırdı. Çünkü ölkelerin her köşesinde at oynatanlar onlardı. İşte müslüman olduktan sonra onların vaziyeti böyle idi. Türküz deyimeyecek halde değildirler. Bundan başka Türk benzeri fikrinden hiç birşey çıkmaz. Eğer böyle olsaydı bunların benzedikleri milletin adile anılmaları lâzım gelirdi.

Ziya beyin Türkmenleri yalnız bir Oğuz elinden sanması ve bunları Yörüklerden ayrı sayması da bütünüle yanlıştır. Biz türkmen ve yörük ayrılıklarını çihil mayasında anlatmış olduğumuz için burada yenilemeyeceğiz. Yine Ziya beyin Çitakları Selçukilerle beraber gelmiş sayması da yanlıştır. Hele Kanklı, Hamit oğulları, Tekcileri Karamanlar gibi her tarafta Türkmen diye anılan Oymakları Yörük göstermesi bu işlerde onun tamamen istediği gibi yazmış olduğunu göstermektedir, Yörüklerin Celâleddini Harzemşah ile gelmiş olmaları da bu mahiyettedir. Çitakların, Türkmenlerin Anadoluya gelmelerinden evvelki Anadolu yerli Türkleri olduklarına dair an'aneler de Çihil mayasında anlatılmıştır.

Amasya tarihini yazan Hüsameddin efendi Türkmen kelimesini, işin özüne daha yakın bir doğrulukta yazmıştır. diyor ki:

Guz, Oğuz lâfzından muhaffef olup Bars han soyundan meşhur hakan Oğuz han evlâdına âlem olmuştur. Oğuz han lâkabile iştihar eden Kılık han bin Yağız han Ulu Türk manasına olan Türkmen lekabile de iştihar ettiği münasibetile bütün evlâdına Türkmenler denmiştir. (Amasya tarihi C. 2 S 38).

Yine bu sahıfada şu notlar yazılmıştır. Oğuz kudret bulmuş demektir icra reislerin Oğuz denir. Türkmen, büyük Türk demektir. Men edatı azemet olup kelimatı sakileye (Man) ilâve olunur. Kocaman gibi. Batman dahi büyük bat demektir. Türkman dahi denir. Türkman lafzının (Türk manent) terkibinden mühaffef olduğu masalı, hurafattan maduttur.

Hüsameddin efendi Türkmen kelimesinin tarihini Oğuz hana kada çıkarıyorsa da Karlok ve Haleç Türklerine ve sonra Koyunlulara Türkmen denildiğine bakılırsa bu kelimenin Karloklarla Haleçlerin ve oğuzların bir arada buldukları zamanda doğmuş olduğu ve bu Oğuzların Traz, Bglâsağon Çigil civrında buldukları zamana uyduğu anlaşılmaktadır. Onun Türkmen kelimesine büyük türk manası vermesi diğer ihtimallerden ve hele bunlar içinde taraftarı çok bulunan Türke benzer manasından çok daha sağlamdır.

Fikrimce Türkmenlere Türke benzer manasının virilmesi bu kelimenin daha son devrelerde Oğuzların Horasana ve İrana gelerek orada müslüman oldukları devirde doğmuş olduğunu zannetmekten çıkmıştır ki yanlışlığın kaynağı bu düşüncedir.

Bu yanlış düşünce o kadar dal budak salmıştır ki Türkmenlerin Anadoluya gelişleri tarihinden beri yazılan eserler hep bu yanlışlığa saplanmışlardır. Meselâ selçuknamede şu satırları okuyoruz:

Olvaktın ki Oğuz kavımları kendi vilâyetlerinden mavera-ünnehir ve İran iklimlerine geldiler ve tevalüt ve tenasülleri bu iklimlerde oldu. Bu yerlerin suyu ve havası muktezasınca tedricle şekilleri Taçik şekline döndü ve çün Taçik değillerdi Taçik kavimleri onlara Türkman derler yani Türke benzer demektir. Onun için bu ad mecmu Oğuz tavaifine itlak olundu ve onunla maruf olupturlar (Selçukname s 9)

Selçukname bu yanlış yolunu eserinin diğer noktalarında da devam ettirmiştir burada Türkmenlerin Kıpçak, Kaleç (Kalaç, Halç) Kanklı Karlok şubelerine ayrıldığını Uygurla Kıpçakların Oğuz askerlerinden ve müttefiklerinden olup bu isimlerin Oğuz han tarafından konulduğunu, bu müttefiklerden birinin agaceri olduğunu ve hepsine Türkmen denildiğini yazmaktadır. Selçukname mukaddimesi bu yazılarla doludur)

Halbuki agaceri bir muttefik değil oğuz boylarından bir oymaktır. Uygurlarla kıpçaklara ise Türkmen unvanı verilmiştir.

Türkmen kelimesinin doğru manasını bulmak için beynimiz içindeki önceden yerleşmiş olan eski bilgili çıkararak onu bilgi yolile bir araştırmaya tâbi tutmalıyız.

Bu kelimenin hangi çağdan beri kullanılmağa başladığı ve hangi oruğlara bu adın verildiği çikil maddesinde anlatılmıştı. Şimdi bu kelimenin özünü açmağa çalışalım.

Önce bu kelime Türkce olduğu ve Türk boylarına verilen bir ad olduğu için kelimenin manasını yabancı dillerden aramağa yol yoktur ve kelime Türk dili ile anlaşıldıktan sonra bunun Hindu - Avrupa'ı olduğu Alaman Cerman gibi Manların aynı olduğun veya Fürsçe Manent muhaffefi olduğunu söylemeğe lüzum kalmaz.

(Man) sesi Türkçede birkaç suretle kullanılır. Kelimlerin önüne gelir Meselâ Oğuzların meşhur birer yurdu olan Man kışlak ile Man kent (kaşgari divanı C. 3 S. 118) kelimelerinde Man büyük demektir: Bu iki kelimeye büyük Kışlak ve büyük şehir manalarından başka bir şey denemez. Bu manayı yine Kaşgarlı divanının aynı sahifasında (Manyaşlığ koy) terkiibinde buluyoruz. Bu terkip dürt yaşını geçen konyunlara deniyor.

Bâzan da (Man) sesi, kelimelerin sonune gelir bu zamanda (Man) kelimenin manasını büyütür, çoğaltır ve mubaleğalandırır meselâ değirmen (tekirmen kelimesidirki) büyük tekir demek olduğundan hiç şüphe yoktur. Tuğman on bin kişilik asker, liva veya fırka demektir. Tuğ kelimesi malûmumuz olduğuna göre burada Man büyütme içindir. Batman da en büyük ölçektir. Harman kelimesinde büyüklük manası vardır. Bunların misalleri çoktur. Kocaman, Kotaman Kölemen Koman Nayman Türkmen bu nevidendirler.

Man sesi kelimelerin sonuna geldiği zaman bazen kişi manası verir. Gökmen gök renkli kişi, siymen, çiftlik beyleriyanında öteye beriye siyüp segirden adam, emirber. Otman, Ateş kişi, Sökman: savaşta Çeri sıralarını söken kişi, kahraman(divan S.370). (Bu vezinde kelimeler divan S. 370 ve C. 3 S. 22 ve 28)

İbni Mühennada sıkman, üzüm sıkacak kap manasına geldiğini görüyoruz ki burâda man nesne şey manasına geliyor bu manada karaman sarıman kırman kullanılabilir. Kösemen kü çümen gibi kelimelerde ise men sesi azlık ifade eder az köse, az küçük.

Şimdi eğer cerman lisanlarında yukarıda naklettiğimiz Avrupalı bilgenin ifadesine göre Almanca ve İngilizcede bizdeki sökman, gökmen, otman siymen kelimelerinde olduğu gibi man sesleri adam kişi manasına gelirse ve fursçede (men) bundan ibaret ise biz bundan Türkçenin ne kadar tesirler yaptığını anlamakta gecikmeyiz. Bununla beraber Türkmendeki men kişi manasına olamaz. Zira Türkmen kişi denilebilir. Hatta eğer böyle bir tahlile tâbi tutarsak bütün bu farklı kullanışların bir noktada birleştiğini ve kelimenin önünde olduğu gibi sonundada büyük manasına kullanıldığı anlaşılır. Man sesinin bu açık manası varken Türkmen kelimesine büyük Türk manasından başka bir mana verilemez. Bundan başka (man) sesinde ayrı bir has sada vardır. Birleştiği kelimenin manasına büyüklük manasını aldığı halde kelimeye ayrı bir hususiyet de veriyor. Bu hususiyet manlı kelimelerin sıfat manalarını içine aldığı halde ad olarak kullanılmasıdır. Türkmen, kölemen değirmen kelimesi hep böyledirler.

Türkmen kelimesinin büyük türk demek olduğunu bu tahlilden başka tarihe göz gezdirdiğimiz zamanda da görüyoruz. Türk tarihleri bunun tanıkları ile doludur.

Çünkü Türkmenler bu kelimenin çıktığı tarihlerde diğer Türk oruğları içinde büyük ve muteber sayılırlardı. Oğuzlardan Türkeşler ve diğer iller ve sonra karlukler garbi Türkistanda sıra ile hükümet sürmüşlerdi. Oğuzlarla Çigillerin savaşları ve ne suretle Çigil tabirinin Türkmen mukabili kullanıldığı Çigil bahsinde anlaşılıyordu Oğuz ananelerine bakılırsa Oğuzların kendilerini daima diğer Türk boylarının içinde yüksek bir mevkide görmekte idiler. Bu bakışta Türkmen kelimesinin büyük Türk manasında olduğu görülüyor.

Y. Ziya